u drugi kontekst — subverzivnim i opasnim! Demonstracija jasna i nedvosmislena. To su izdavači osetili i time mi, na teorijskom planu, dali za pravo (bar privatno).

Ta je fusnota, uz to, bila još i takorekuć jedina politička aluzija u toj inače politički faličnoj i očerupanoj knjizi, aluzija otmena i višeznačna, jedva osetna. Osim za fini sluh onih koji su zaduženi za aluzije i koji mi rekoše da ostavim na miru Božjem košavu da duva odakle već duva.

(1982)

Umro je Varlam Šalamov

»Sovjetski pisac Varlam Šalamov, autor *Priča sa Kolime* sa temom o koncentracionim logorima pod Staljinom, umro je u nedelju 17. januara, u Moskvi, u jednom azilu, gde je živeo nekoliko poslednjih godina. Imao je sedamdeset i pet godina.

Ima života koje bi bilo bolje da nikad nisu bili življeni. Života koji su bili samo sled nesreća, nepravdi i stradanja; iskustvo pakla na zemlji. Pakla iz kojeg se nikad ne izlazi, čak ni pošto vas oslobode, pošto vas 'rehabilituju'. Varlam Šalamov je imao jedan od takvih života.

Rođen 18. juna 1907, u Vologdi, Varlam Tihonovič Šalamov provešće dvadeset i dve godine u logorima — od kojih sedamnaest u Kolimi — pre nego što će umreti u azilu, sam i bolestan.

Uhapšen prvi put godine 1929, još kao student, svoju će kaznu od pet godina izdržati na Solovjeckim ostrvima; optužen za *'antisovjetsku terorističku agitaciju'*, godine 1937, biće osuđen po drugi

put i poslat u Istočni Sibir, u kolimske rudnike zlata, odakle će biti oslobođen 1953, u godini Staljinove smrti. Uspevši da preživi, što je već samo po sebi podvig, vraća se u Moskvu, godine 1957, posle zvanične rehabilitacije; ali to je već jedan slomljen čovek.

Sovjetska literaturna enciklopedija, koja beleži da je hapšenje V. Šalamova bilo posledica 'nezakonite represije', navodi ga kao pesnika, ali prećutkuje njegovo životno delo *Priče sa Kolime,* tih nekoliko stotina tekstova koji, bez obzira na užase, bez obzira na hladno beleženje činjenica, otkrivaju jednog velikog pisca, najvećeg pisca logorâ, pored Solženjicina. Njegovo svedočenje od kapitalnog je značaja. On ne očekuje ni razumevanje, ni indignaciju, ni pomoć; on ne pledira ni za koga i ne gaji iluzija što se tiče koristi od njegova pisanja: on samo izveštava o logoru. *'U tome se sastoji izuzetna superiornost Šalamova u odnosu na druge pisce',* zapaža Andrej Sinjavski u predgovoru kompletnom izdanju *Kolime. 'On piše kao da je već davno mrtav'.*

Odbijene od svih sovjetskih izdavačkih kuća, širene ilegalnim putem preko samizdata, *Priče sa Kolime* pojavile su se prvi put, u skraćenoj formi, godine 1969, kod izdavača Denoela, zahvaljujući Morisu Nadou, a zatim kod Galimara. Jedno upotpunjeno izdanje u tri toma — u prevodu Katrin Furnije — upravo izlazi kod Masperoa (dva su se toma već pojavila).

Godine 1981, Nagrada Slobode, pod patronažom francuskog Pen-kluba, bila je dodeljena Šalamovu. Ali, da li je on to ikad doznao?« (Nikol Zand, »Mond«, 20. januara 1982.)

Ovaj tekst izaziva u meni izvesnu muku i jednu još sasvim nejasnu asocijaciju koja mi na trenutak izmiče. Onda se odjednom prisećam i pronalazim rečenicu koju je ispisao u miru svoje geteovske uobražene poze dr D. M. J.:

»Jasno je, isto tako, da kod Kiša u ovoj knjizi (*Grobnica za Borisa Davidoviča* — prim. D. K.) nema ni onog *čudesnog optimizma i vere u budućnost toliko prisutnih u delima ljudi koji su opisivali svoje vlastite muke u koncentracionim logorima.*«

»Čudesni optimizam i vera u budućnost!« Kao da Varlam Šalamov nije bio osuđen na zemaljski pakao upravo u ime tog »čudesnog optimizma i vere u budućnost«! Kao da nisu desetine miliona bili ubijeni i umoreni samo zato što su im nedostajali taj maloumni optimizam i vera u budućnost! Jer da su ih i imali, taj bi se »čudesni optimizam« i »vera u budućnost« u paklu Kolime srušili u prah i pepeo! Optimizam i vera u budućnost jesu vjeruju svakog totalitarizma, i svaki totalitarizam ubija u ime optimizma i vere u budućnost, a istočni greh svih žrtava jeste nedostatak »čudesnog optimizma«. Kao da *sumnja* nije ljudska kategorija, kao da sumnja nije jedan od moćnih pokretača ljudske svesti i istorije!

I na stranu činjenica da desetine miliona nisu mogli da svedoče o svom »čudesnom optimizmu« i »veri u budućnost« jer mrtva usta ne govore, i jer su svoju sumnju, svoje saznanje i svoju *izvesnost* odneli u grob, u večno ćutanje, pitam se, ipak, kakav je to mogao biti vajni optimizam i vera u budućnost koje je odneo sa sobom u grob nesrećni Šalamov, preživevši jedan optimistički ze-

maljski pakao! Pakao Kolime, pakao poniženja, batinanja, smrzavanja, robovskog rada, trijumfa glupana, beskrajnih, užasnih noći-dana i dana-noći u sibirskim rudnicima, rob dvadesetog veka, bez svedoka i bez nade, zaboravljen od sveta, gledajući oko sebe rane, smrti, pobesnele i presite vučjake koji rastržu živo ljudsko meso, i pijane, besne čuvare koji zlostavljaju, biju i ubijaju u ime »čudesnog optimizma i vere u budućnost«; pakao Kolime, u večnom gladovanju, u večnom robovskom radu, u traljama, gde od sibirskog mraza otpada meso, gde se od užasa robovi sami amputiraju, gde robovi šalju svoje prste, uši, ruke, kao krvave poruke, skrivene između stabala, presitom i ravnodušnom Zapadu, dok jeremićoidi teraju te od sveta i Boga zaboravljene robove da pevaju svoj »čudesni optimizam« i svoju »veru u budućnost«, jer će inače pronaći za njih još veće muke, spustiće ih u još niži krug pakla, u karcer, napujdaće na njih besne vučjake, prosuće im utrobu, tu, na snegu, izgaziće ih bakandžama. Jer taj ideološki, totalitaristički kategorički imperativ optimizma nije zapravo ništa drugo do instrument u rukama zločinaca, *Malleus Maleficorum*.

I mislim o tome, čitajući zaredom ta dva teksta, kako je taj nesrećni Šalamov, lišen jeremićevskog »čudesnog optimizma« umirao u ledenom paklu Kolime, na mukama, zaboravljen od Boga i od ljudi, dok su ti optimistički D. M. J.-i prodavali svoj čudesni optimizam i svoju veru u budućnost, grejući se na prijatnoj vatri slave i vlasti, vlasti-slave, putovali o državnom trošku po belom svetu, leškarili po najboljim hotelima, pili votku i sovjetskoje šampanskoje po moskovskim banketima, bludničili,

žderali kavijar i seljotku, držali optimističke zdravice. I dok je Varlam Šalamov pljuvao krv od muka paklenih, dotle su optimistički D. M. J.-i naplaćivati svoj »čudesni optimizam« i svoju veru u budućnost, otvarajući spomenike pred kamerama i držeći govore nad otvorenim grobovima, putovali avionima, rezervisanim spavaćim kolima ili državnim Mercedesima, optimistički zavaljeni u zadnje sedište, sami sa svojim optimističkim mislima (po šofer-šajbni bije sneg, brisači se pokreću desno--levo, levo-desno, motor bruji jedva čujno, grejanje je pušteno do maksimuma, u kolima je toplo i ugodno, a napolju besni nemoćna košava, duva brzinom od sto kilometara na čas), putovali uz debele dnevnice, raznoseći svoj optimizam kao bazarsku robu, sedeli čelo stola na skupim besplatnim banketima, baždarili u žirijima, vršili u ime svog čudesnog optimizma ulogu dobro plaćenih cenzora celog svog veka, pisali lako, brzo, mnogo i sa malo pameti, učestvovali u »polemosima« kao eksperti za otkrivanje nedostatka »čudesnog optimizma i vere u budućnost«, tragajući u tekstovima i knjigama za opasnim znacima odsustva tog optimizma, kako bi mogli pokrenuti svoju podzemnu i svoju ideološki uvek ispravnu mašineriju za otkrivanje ideološki sumnjivog odsustva optimizma i kako bi mogli da ukažu prstom na vinovnika: drž'te ga!

Umro je Varlam Šalamov. Neka mu je laka zemlja.

(1982)

»Čudesni optimizam« V. Šalamova

»Logor je veliko iskušenje čovekovih moralnih moći, u običnom značenju te reči, i devedeset od

sto ljudi nije u stanju da pređe granice tog iskušenja. Oni koji su ih savladali, umirali su zajedno sa onima koji ih nisu savladali... Sve što je bilo čoveku dragoceno srušeno je u prah i pepeo, civilizacija i kultura nestaju u rekordnom vremenu koje se može meriti nedeljama...«

»Čudesni optimizam i vera u budućnost«!

»Razmišljao sam o tome da spasim svoj život tako što ću slomiti sebi nogu. To je bio zaista divan plan, akt čisto estetički. Trebalo je da se stena stropošta i da mi slomi nogu. I ja bih tako postao doživotni invalid.«

»Čudesni optimizam i vera u budućnost«!

»Znao sam da telo i, dakle, konsekventno tome, i moždane ćelije primaju nedovoljnu ishranu — ima već dugo vremena kako je moj mozak bio izložen režimu gladovanja — i da će se sve to svesti konačno i neminovno na ludilo, na preuranjenu sklerozu ili na nešto tome slično... I bio sam zadovoljan pri pomisli da neću više živeti, da neću imati vremena da doživim taj trenutak potpune skleroze...«

»Čudesni optimizam i vera u budućnost«!

»Što se tiče skepticizma, to je još Božja milina, to je jedno od najboljih 'nasleđa' logora. Logoraš će naučiti da mrzi ljude. On se boji, on je kukavica. Boji se da će njegova sudbina da jednako traje; boji se denuncijacije, boji se suseda, boji se svega čega čovek ne bi smeo da se boji.

On je moralno razoren. Njegove su se etičke koncepcije izmenile, a da on toga nije ni svestan.«

»Čudesni optimizam i vera u budućnost«!

»Logoraš-intelektualac je moralno razorena osoba... U odnosima, argumenti su pesnica i batina; prisilne metode su kundak, udarac po sred lica... Fizička snaga postaje moralna snaga. Intelektualac je zauvek u vlasti straha. Njegov je duh slomljen. I on će taj strah i taj svoj slomljen duh odneti sa sobom i u slobodni život.«

»Čudesni optimizam i vera u budućnost«!

»Imao se utisak — i to je verovatno tako — da je čovek izronio iz životinjskog sveta, da je postao čovek, to jest stvorenje sposobno da izmisli nešto kao što su ova naša ostrva sa svim onim neverovatnim stvarima koje život na tim ostrvima sadrži, i to upravo zato jer je čovek napravljen na fizičkom planu tako da može podneti više nego bilo koja životinja. Nije ruka bila ta koja je stvorila čoveka od majmuna, nije to bio ni neki moždani embrion, i nije to ni duša: psi i medvedi postupaju inteligentnije i moralnije od čoveka. Nije stvorila čoveka ni njegova sposobnost da ovlada vatrom... čovek se, prosto, pokazao solidnijim i na fizičkom planu izdržljivijim od svih životinja... Izložen hladnoći u konjušarnici i teškom, prekomernom radu sred mraza, konj ne može da izdrži ni mesec dana uslove života u ledenoj klimi Kolime... Ali čovek može. Možda on živi od nade? Ali on nema nikakve nade. Ukoliko nije imbecil, on ne može da živi od nade. Eto zašto ima toliko samoubistava... On živi kao što živi kamenje, drvo, ptica ili pas.«

Tako, dakle, izgleda, »čudesni optimizam i vera u budućnost u delima ljudi koji su opisivali svoje vlastite muke u koncentracionim logorima«.

Da bi se znao ukus mora, dovoljan je jedan gutljaj, kaže Solženjicin. Ja nemam strpljenja za budale; a za pametna čoveka ovo je dovoljno.

(1982)

Jedan vid francuske književnosti: Aragon i Gepeu

Varlam Šalamov već drugu godinu argatuje na Solovjeckim ostrvima, poražen duhovno i fizički, i sasvim bez jeremićevskog imbecilnog »čudesnog optimizma« i »vere u budućnost«, nemi svedok i nevina žrtva, a Aragon, pariski dendi, pederast koji će svoju veliku ulogu lažnog ljubavnika i »Elzine lude« početi da igra isto onako bezočno i sa onom istom hipokrizijom sa kojom će igrati i ulogu pesnika-petokolonaša (hipokrizijom, koju će pri kraju života formulisati jednom hokus-pokus amoralnom igrom rečima u smislu »istinito laganje« — *mentir vrai)*, dakle, u tom času, dok Varlam Šalamov i milioni šalamova umiru kao nevine žrtve tog aragonovskog *mentir vrai*, podignutog na nivo međunarodnog principa, branjenog oružjem, ideologijom, politikom i poezijom, u tom času, dok Gepeu uništava milion života, otima majke deci, zlostavlja i ubija zbog bogohulnog greha odsustva optimizma i vere u budućnost, i dok nesrećni pesnik Gumiljov već desetu godinu trune u zemlji bez znaka i groba, ubijen zločinačkom rukom Gepeua (ili Čeke, svejedno), dotle Aragon, u hladu pariskih salona i na sunčanim terasama pariskih kafea, između aperitiva i šampanjca, piše svoju odu sovjetskoj policiji, pesnički nimalo vredniju od onih

i onakvih kakve pišu kod nas naši nikolići, i taj pesnički spomenik od *tuča trajniji* ostaće kao kruna Aragonovog dela dok je sveta i veka, kao primer intelektualnog beščašća; kao primer i pouka:

Treba nam Gepeu
(1931)

Pevam Gepeu koji se stvara u Francuskoj u ovom
času
Pevam Gepeu neophodan Francuskoj
Pevam Gepeue koji su niodkuda i od svugde
Ja tražim Gepeu da pripremi kraj jednog sveta
Tražim Gepeu da pripremi kraj jednog sveta
Da brani one koji su izdani
Da brani one koji su uvek izdani
Tražite jedan Gepeu vi koje pljačkaju i koje ubijaju
Tražite jedan Gepeu
Potreban vam je Gepeu
Živeo Gepeu dijalektički izraz heroizma
koji se može suprotstaviti onoj imbecilnoj slici
avijatičarâ koje imbecili smatraju herojima
kad razbiju njušku o zemlju
Živeo Gepeu prava slika materijalne uzvišenosti
Živeo Gepeu protiv boga Šjapa i »Marseljeze«
Živeo Gepeu protiv pape i protiv vašaka
Živeo Gepeu protiv rezignacije banaka
Živeo Gepeu protiv manevara na Istoku
Živeo Gepeu protiv porodica
Živeo Gepeu protiv zločinačkih zakona
Živeo Gepeu protiv socijalizma ubicâ
tipa Kabalero Bonkur Makdonald Zorgibel
Živeo Gepeu protiv svih neprijatelja proletarijata
ŽIVEO GEPEU

Tako je pevao Aragon druge godine tamnovanja Varlama Šalamova i deset godina nakon streljanja Gumiljova, tako je prevala »Elzina luda« godine Gospodnje 1931. A četiri godine kasnije, u jeku najvećih progona i Staljinskih monstr-procesa, kad glave lete i krvave se kotrljaju kao u kakvoj Gumiljovljevoj pesmi, Aragon će napisati (u časopisu *Komuna)* jednu od najmaloumnijih rečenica što ju je ikad ijedan pisac napisao na tu temu (a zna se bezmerna količina gluposti koja je varirana na temu vladarske mudrosti i genijalnosti tirana, otkad je tirana i otkad je pesnika):

»Mi stavljamo Staljina iznad Šekspira, Remboa, Getea, Puškina.«[1]

»Sva voda mora ne bi bila dovoljna da spere jednu jedinu kap intelektualne krvi.« Dixit Lotreamon.

Tu je pak Lotreamonovu rečenicu, u jednoj književnoj svađi, a povodom istog Aragona, upotrebio Pol Elijar, koji će i sam, sa svoje strane, nekih dvadeset godina posle Aragona, ispevati odu Staljinu (1950):

A Staljin je za nas prisutan za sutra
I Staljin razbija nesreće danas
Poverenje je plod njegovog strasnog uma
Tog grozda što razmišlja u svojoj savršenosti...

Dok će mu se, te iste godine, Gijvik požaliti glasom plačnim i kukavnim:

---

[1] I ne znajući valjda da samo parafrazira jednu ne mnogo mudriju misao Trockog — »U besklasnom društvu prosečni će se građanin dići na nivo Aristotela, Getea, Marksa« — i da time, gledano iz dijalektičkog aspekta Gepeua, pokazuje opasne simptome smrtonosne bolesti — trockizma.

Staljine druže ovde stvari loše stoje

Ovo je, sve ovo, takođe »jedan vid francuske književnosti«, kako bi rekao »fluorescentni Matić«, *Matic le fluorescent*.

Aragon je magijskom formulom »lagati istinito« pokušao pri kraju života da se koliko-toliko iskupi, priznavajući u intimnom krugu, u salonima (što je, takođe, jedan od vidova tog hokus-pokus morala »istinitog laganja«) da će jednog dana reći celu istinu, celu svoju istinu. No on je tu svoju istinu odneo sa sobom u grob, jer njegova je cela istina bila zapravo cela laž, koje je, valjda, i sam bio svestan, ali koje se nije mogao odreći, jer je na toj laži počivao njegov život, na toj je grani bio izgradio svoje pesničko gnezdo, te nije mogao da seče granu pod sobom, jer bi se srušio ceo njegov pesnički opus i ceo njegov lični mit. Aragon, dakle, nije mogao da povuče crtu preko svog opusa i života i da izgovori reči istine o sebi, mada su mu te reči navirale katkad na usta, mada se, očigledno, lomio u časovima samoće i lucidnosti; i tu se još može nazreti trag nekog pesničkog nemira, senka griže savesti i kajanja:

Vučem za sobom odveć poraza i pogrešnih računa . . .

*

Treba da se uhvatim u koštac sa svojom sramotom . . .

*

Ja sam zarobljenik zabranjenih stvari . . .

Ili:

Neumoljivo nosim svoju prošlost
To što je bilo ostaje zauvek moj deo
Kao da su reči smišljene i izgovorene
Vršile zauvek moć ucene...[2]

(*1983*)

»Književnik izuzetnih moralnih kvaliteta«

U polemikama i sudskim tužbama, a povodom *Grobnice za B. D.* i *Časa anatomije*, moji su se opadači jednako pozivali na E. K., kao potencijalnog krunskog svedoka i moralnog arbitra, ističući njegovu sakrosantnu ličnost »književnika izuzetnih moralnih kvaliteta«. A ja ne mogu da se ne prisetim jedne seanse lova na veštice, negde sedam-

[2] Kako ipak ima neke ravnoteže na ovom svetu, susret između Jeremića i Aragona — bez obzira na vremenske, prostorne i sve moguće i nemoguće druge distance — bio je neminovan. Jeremić će napisati u pogovoru jedne od svojih kupusara da mu je jedan od njegovih »eseja« preveden (naravno, a da kako bi drugo, po liniji saradnje među književnim listovima i kako bi se Aragon koliko-toliko otkupio zbog svog sramnog držanja u vreme »jugoslovenske šizme«), da mu je, dakle, jedan od njegovih »eseja« bio preveden u »Les lettres nouvelles«. I da bi taj neverovatan susret dveju kreatura koje su, svaka na svoj način i svaka na svojoj strani, i dakako u okvirima svojih moći, gajile »čudesni optimizam«, kako, dakle, taj čudesni susret ne bi prošao nezapažen od čitalaca, D. M. J. će dodati, kao determinantu: »U *Les nouvelles litteraires — Aragonovom.*« — Čudni su putevi gospodnji!